

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

УДК 811.161.2'373.23

Т.В. Беляєва, Н.В. Щербакова

ПРО АКТУАЛІЗОВАНІ ЗНАЧЕННЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ

У статті розглянуто оніми і відоміні деривати, що сьогодні можна назвати неолексемами як з огляду на семантичну структуру та її прагматичний потенціал, так і в аспекті питомих та іншомовних словотворчих ресурсів. Проаналізовано формування конотативного значення внаслідок прецедентної номінації.

Ключові слова: *онім, відоміний дериват, прагматичний потенціал, конотативне значення, прецедентна номінація.*

Беляева Т.В., Щербакова Н.В. Об актуализированных значениях современных украинских имен собственных. *В статье рассмотрены онимы и отонимные дериваты, которые сегодня можно назвать неолексемами как с точки зрения семантической структуры и ее прагматического потенциала, так и в аспекте оригинальных и заимствованных словообразовательных ресурсов. Проанализировано формирование коннотативного значения в результате прецедентной номинации.*

Ключевые слова: *оним, отонимный дериват, прагматический потенциал, коннотативное значение, прецедентная номинация.*

Belyayeva T.V., Shcherbakova N.V. About actualized meanings of modern Ukrainian proper names. *This article deals with proper names and their derivatives, which can now be called neolexems both from the point of view of the semantic structure and its pragmatic potential, and in the aspect of original and borrowed word-building resources. We analyzed the formation of connotative meaning as a result of precedential nomination.*

Keywords: *proper name, proper name derivative, pragmatic potential, connotative meaning, precedential nomination.*

Як відомо, система власних назв будь-якої мови є фундаментальним матеріалом для пізнання, розкриття самосвідомості народу, для розуміння психології й характерів людей, котрі представляють певну національність чи регіон. Оніми — це, насамперед, хранителі культурної інформації народу, сформованої під впливом різнопланових, у тому числі й екстралінгвальних, чинників; це елементи, що пов'язані зі сприйняттям світу і певним чином відображають його; це одиниці, що презентують особливості мовної системи і взаємодії всіх її рівнів.

Семіотична сутність власної назви, особливості семантичного наповнення ономастичної лексики аналізувалися в роботах Дж. Мілля, А. Гардинера, Е. Гуссерля, О. Есперсена, Є. Куриловича, П. Флоренського, О. Лосєва, О. Ахманової, О. Уфимцевої, О. Суперанської, Ю. Степанова та інших. Діахронічний підхід тривалий час був пріоритетним у дослідженні ономастичної лексики. Про що свідчать праці В. Топорова, О. Трубочева, Вяч. Іванова,

М. Толстого, В. Бондалетова, Ф. Успенського та інших. Питанням контрастивної ономастики присвятили свої наукові студії А. Вежицька, Н. Багринцева, О. Живоглядов, Д. Ермолович, О. Смирнов тощо. Численні дослідження онімів в ідіолектах письменників представлені роботами С. Зізіна, Ю. Карпенка, Е. Магазанник, О. Фонякової тощо. Активно розвивається функціональна ономастика (М. Захарова, Н. Меркулова) і теорія ономастичної лексикографії (М. Горбаневський, Т. Кондратьєва, Є. Отін), розв'язуються проблеми ономастичного словотвору й ономастичної морфології (Д. Бучко, Л. Василевська, Н. Подольська), активно досліджується штучна ономастична номінація (М. Голомідова, І. Крюкова, Р. Козлов, Е. Кітаніна). Однак до цього часу немає одностайності в питанні лексичного значення власної назви. Думки вчених із цього приводу варіюються від повного його заперечення (О. Суперанська, Н. Арутюнова та ін.) до надання онімам більшої кількості семантичних ознак, ніж апелятивам (О. Єсперсен, М. Мельник). Тобто, усвідомлюючи значеннєву своєрідність власних назв, лінгвісти по-різному встановлюють її сутність.

Використовуючись у вторинній функції називання, онім наповнюється виразною внутрішньою формою, що вможливує більш рельєфну презентацію особливостей національно-культурного світогляду, а значить вони наділяються функціональною рухливістю, тобто здатністю виконувати означальну й ідентифікувальну функції, а це значно розширює комунікативні й виражальні можливості мови.

Нерозв'язаною залишається й проблема систематизації та оформлення такої лексики відповідно до чинних норм українського правопису. З огляду на сказане видається необхідним сьогодні звернути увагу на розширення тематичного діапазону й певну стабілізацію структури значення власних назв, презентованих у новому колективному лексикографічному дослідженні – «Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002 – 2010) / Кер. проекту і відповід. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив: В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко [Інститут української мови НАН України] – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – 280 с.».

Вербальне тло для цієї міні-розвідки обране не випадково, оскільки зазначені матеріали фактично являють собою словник, що вміщує лексичні одиниці, якими сьогодні активно послуговується сучасний український мовець, про це свідчать численні й різнопланові джерела. Як зауважують у передмові укладачі: «Основу становлять джерела науково-популярного, художнього, публіцистичного, офіційно-ділового, конфесійного, розмовно-побутового стилів, серед яких ЗМІ 2008 – 2010 рр. (електронні версії паперових видань, напр., газета «День», а також суто Інтернет-джерела); сучасна художня література, видана після 2002 р. (твори Вал. Шевчука, О. Забужко, І. Карпи, Л. Дереша та ін.), письмові тексти Інтернет-спілкування (форуми, чати, блоги). Значно меншою мірою опрацьовано наукові тексти у зв'язку із їхньою вузькою спрямованістю. Словники як джерела реєстрової лексики не залучено» [3 : 5]. Цілком очевидно, що автори спиралися на живе мовлення, що вможливує відчуття особливості актуального етапу функціонування й

розвитку української мови. Необхідність же такого лексикографічного «скасування» полягає, на думку авторського колективу, 1) у необхідності коригування чинних і вироблення нових норм української мови; 2) у всебічній систематизації лексичного складу мови, нового за семантикою, формами чи особливостями функціонування; 3) у створенні фундаментальних словників мови [3 : 4].

Названі матеріали засвідчують активне залучення до розширення слівника сучасного українця власних назв, на позначення різнопланових реалій. Зауважимо, що з-поміж 1550 неолексем і неосполук близько 70 одиниць — оніми й відонімні деривати.

Тематичний простір окреслених номінативних одиниць представлений різними групами, серед яких: назви партій, їх членів, прихильників ідеології (*Б'ЮТівець, вітренківці, єдинорос, нашоукраїнець*); власні імена очільників держави (*тимошенківці/юлефани, юценківці, януковичі/януковичівці/янукофани, путінці*); номені ідеологічних понять (*галічанство, українство*); назви продуктів науково-технічного прогресу (*ася, Інтернет-видання, ГМ-культура, ГМО-культура, ГМО-продукт*); назви діяльності людей (*пінкертон, шерлок-голмс*) тощо.

Наведені приклади засвідчують як орфографічну адаптацію неолексем на українському ґрунті (написання *Б'ЮТівський/Б'ЮТівець/Б'ЮТівка* через апостроф. Автори словника зазначали на с. 54, що таке написання закріплене з 2009 року), так і активне залучення питомих і запозичених словотворчих ресурсів (*свободівці, тимошенківці, вітренківці, януковичівці — юлефани, янукофани*). На думку Є. Карпіловської, таким чином «сучасна українська мовна практика подає строкату картину тенденцій, способів, засобів поповнення й оновлення лексикону, яка істотно змінює саме уявлення про національне «обличчя» української мови. Її відзначає пошук гармонії в розвитку мови, або такого співвідношення питомих і іншомовних ресурсів, яке забезпечувало б збереження національної специфіки української номінації, зокрема словотвірної, її типологічних рис, але водночас і відкривало мові шлях до процесів євроінтеграції та глобалізації в різних сферах суспільного життя» [1 : 228].

Назване лексикографічне джерело звертає увагу й на одиниці, що утворилися в результаті деонімізації, яка мотивувалася фонетичною аналогією (*ася* — «сленг. 1. ICQ. 2. Клієнтський номер у системі спілкування» — *Мій скап і асю я скажу після того, як хтось захоче* [3 : 42]) чи метафоризацією (*Біблія* — «священна книга» — *За спиною він усюди таргав легкий наплічник, всередині якого лежала титанічних розмірів «Мага Віра» Лева Силенна, біблія мертвих, і живих, і ненароджених РУН-вірівців в Україні і не в Україні (сиріч у Канаді* [3 : 47]; *пінкертон* — «слідчий, детектив» — *Подумати тільки — вони з вас уже вбивцю шують, пінкертони довбани!.. Ну який ви вбивця?* [3 : 176]; *рокфеллери* — «про дуже заможних та впливових людей» — *На нашому сайті ви періодично можете зустріти публікації про різні «збочення свідомості» в панях так званої «Більдельберської групи» — таких-сяких там рокфеллерів* [3 : 208]; *шерлок-голмс* — «той, хто розслідує таємну справу; детектив-сищик» — *Я ж*

тоді був у віці, в якому всі ми шерлок-голмси, отож нечутно підкрався і прослухав принаймні те, що зміг вилловити з тітчиного торохкотіння [3 : 244]).

Причому останні, вочевидь, презентують комплекс стійких асоціацій, що слугували мотиваційною базою для закріплення в семантичній структурі конотацій (соціальних, культурних, етнічних, історичних, емотивних, оцінних, асоціативних). Власні назви й відонімні деривати, зафіксовані в окресленому лексикографічному джерелі словами з новими значеннями, думаємо, можна віднести до конотонімів, за Є.С. Отіним, – «власних назв, наділених вторинними емоційно-експресивними та змістовими нашаруваннями на власне онімні значення, що дає їм можливість виступати своєрідними онімними метафорами з метою створення мовної експресії» [4 : 11].

Ми дотримуємося позиції, що в природу власної назви закладена здатність виражати не лише мовну, а й позамовну інформацію. Код культури, побудований на символізації довкілля, найбільш чітко виявляється саме в онімній лексиці, а тому пропріоніми набувають здатності реалізувати закладений прагматичний потенціал. Проте зауважимо, що реалізація подібного потенціалу пропріальної лексики можлива за умови, якщо онім має стійке асоціативне поле, закріплене менталітетом конкретного народу, індивіда чи певної соціальної групи. Оскільки «ментальний універсум – це сукупність уявлень про світ наявних у свідомості носіїв мови, він відображує факти історико-культурного розвитку суспільства в їх взаємозв'язку. Частина уявлень спільна для всіх, інша – індивідуальна, визначається особистим досвідом кожного» [2 : 188].

Шлях до статусу «конотоніма» у власних назв та їх дериватів передбачав поступове закріплення, насамперед у свідомості мовців, базової асоціативної інформації, що корелює з певним онімом, то, очевидно, першим етапом було виокремлення певної власної назви з-поміж інших як прецедентної, в основі якої, за визначенням О. Селіванової [5], можуть бути різні типи мотиваторів, наприклад, темпоративні (**Майдан** – «Майдан Незалежності у м. Києві та події на ньому як символ помаранчевої революції, відстоювання ідей демократії та свободи в Україні» – *Майдан 2004 року ще раз засвідчив характер, суть і «породу» українців* [3 : 126]); персональні (**дімократія** – «уживається на означення демократії за уявленням Д. Табачника (за російсько-мовною формою його імені – Діма)» – *Дивіться, усе політичне, експертне та журналістське товариство зациклилося на символі «чорнобороді дімократії»* *Пустити по «гуглу» пошук – десятки, сотні розгніваних протестів* [3 : 81], **валентинка** – «сувенір (перев. листівка) у формі серця чи з його зображенням, який закохані дарують одне одному на день св. Валентина 14 лютого (День закоханих)» – *Винахідливість закоханих у створенні валентинок не знає меж – листівки, кульки, статуєтки...* [3 : 55]). З огляду на приклади, думаємо, справедливо, слідом за О. Селівановою, говорити про прецедентну номінацію, оскільки «застосування прецедентного імені як мотиватора є ознакою особливого типу мотивації, названого нами прецедентним» [3 : 130].

Номени **Міжмережжя** («мережа Інтернет» – *Про Фастів – з Міжмережжя (статті, світлина та інше про наше місто з вебу)* [3 : 132]),

галичанство («сукупність культурних, суспільно-політичних ідей, явищ та ін. як уособлення української національної ідеї (назва від географічної локалізації в Галичині»). — «Галичина», «галичани», «галичанство» — саме ці слова чомусь останнім часом стали знов після довгої паузи потужно використовувати антиукраїнські сили [3 : 69] утворилися внаслідок участі активних українських формантів **між-**, **-ж-**, **-ств(о)**, результатом же стало відбиття в семантиці нових понять, не засвідчених до цього часу в академічних лексикографічних джерелах.

Наведені приклади демонструють активізацію онімів, що репрезентують важливі для сучасного мовця аспекти соціального життя. У них сучасний українець презентує себе як активний учасник різнопланових подій у країні й за кордоном, засвідчує власну позитивну/негативну реакцію на сьогоднішній день, бере участь у колективному й індивідуальному формуванні іміджу держави.

Ядерний екстенсіональний зміст оніма має тенденцію «обростати» логіко-сигніфікативними та емоційно-експресивними відтінками («співзначеннями», конотаціями), що приводить до розвитку й закріплення стійкого конотативного значення. Разом із тим перехід онімів у розряд конотонімів мотивований особливим типом номінації — прецедентною номінацією. Перспективним видається подальша робота над аналізом семантичної структури онімних неолексем, установленням їх словотворчих потенцій, дослідженням особливостей функціонування власних назв у мовленні сучасного українця.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Карпіловська Є.А.** Семантико-прагматична диференціація словотворчих ресурсів мови: своє і засвоєне / Є.А.Карпіловська // Новые явления в славянском словообразовании: Система и функционирование / Доклады XI Международной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов / Под ред. проф. Е.В.Петрухиной. — Москва: Изд-во Московского университета, 2010. — С.228-244.
2. **Никольская Т.Е.** Ассоциативное поле личного имени / Т. Е. Никольская // Семантика языковых единиц. Доклады VI-ой Международной конференции. — М., 1998. — Том 1. — С.188-190.
3. **Нові** й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002 — 2010) / Кер. проекту і відповід. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив: В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тищенко, О. М. Тищенко [Інститут української мови НАН України] — К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. — 280 с.
4. **Отин Е.С.** Словарь коннотативных собственных имен / Е.С.Отин. — 3-е изд., перераб. и доп. — Донецк: Юго-Восток, 2010. — 518 с.
5. **Селіванова О. О.** Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О. О. Селіванова // Лінгвістична палітра. Філологічні студії / за заг. ред. Л. А. Лисиченко. — Харків, 2009. — 444 с. — С. 129—139.